

РЕЦЕНЗИЯ

по конкурса за ДОЦЕНТ в професионално направление 8.4. „Театрално и филмово изкуство“ и научна специалност „Кинознание, киноизкуство и телевизия (история на българското кино: архиви и институции)“ за нуждите на сектор „Екранни изкуства“, обявен от Института за изследване на изкуствата – БАН и обнародван в Държавен вестник (бр. 41 / 09.05.2023 г.)

Кандидат: гл. ас., д-р Деян Иванов Статулов

Рецензент: проф. д-р Надежда Михайлова [Маринчевска]

Рецензията е изготвена в съответствие със ЗРАСРБ, Правилника за неговото прилагане и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в ИИИЗк.

За конкурса гл. ас., д-р Деян Статулов предлага като хабилитационен труд монографията „(Пре)поръчани филми. Пропагандни практики в българското игрално кино (1944-1989)“, изд. Locus, 2023, 186 стр., както и 9 статии и студии, публикувани в издания с научно рецензиране, а част от тях и в реферирани и индексирани в световните бази данни издания.

Приемам представените публикации като оригинални авторски изследвания и потвърждавам, че няма данни за плагиатство.

Оценка за съответствие с минималните национални изисквания

От приложената таблица се вижда, че гл. ас. д-р Деян Статулов надхвърля необходимия брой точки за заемане на академичната длъжност „доцент“. Освен значителният брой научни публикации, Статулов е активен участник в множество проекти, ръководител е на проекта на Института за

изследване на изкуствата „Платформа за изкуства“, изследванията му предизвикват интереса на колегите, за което свидетелстват и неговите цитирания.

Изследователска дейност и приноси

През годините по време и след защитата на докторската си дисертация гл. ас. д-р Деян Статулов се доказва пред научната, професионалната и филмова общност като задълбочен специалист в областта на филмовото изкуство и по-специално – като вещ познавач на българското кино от социалистическия период. Хабилитационният труд „(Пре)поръчани филми. Пропагандни практики в българското игрално кино (1944-1989)“ е продължение на предишната монография на автора „(Не)възможната свобода. Идеологическата цензура в българското игрално кино (1948-1989)“. Двете изследвания са резултат от дългогодишни изследвания, научно постоянство и способност за творчески анализ не само на нивото на тематично-стилистичната оценка, но и на теоретично, културологично, социологично или идеологическо осмисляне, което придава дълбочина и оригиналност на неговите текстове.

Хабилитационният труд се състои от увод, пет глави и заключение, библиография от 125 заглавия и архивни единици и филмография. В изследването се разглежда цялостният механизъм за създаване на пропагандни внушения със средствата на киното в тоталитарната държава. Виждат се два отделни подхода към проблематиката – теоретично обобщаващ и конкретно аналитичен. В първите две глави – „Пропагандни рефлексии“ и „Пропаганда, история, изкуство“ – текстът плавно прелива от „рефлексии“ към теоретично дефиниране на понятието „пропаганда“. Деян Статулов се спира върху няколко варианта, но при всички тях пропагандата се разглежда като социална технология за масово убеждаване и манипулиране на обществените нагласи.

Чрез пропагандните механизми в обществото се внедряват определени идеи и ценности, които отговарят на целите на властта – идеологически, политически, религиозни и т.н. *Принос* в изследването на Деян Статулов е това, че той разглежда механизмите на пропагандата в исторически план, а не само от гледна точка на комунистическата идеология. Посочени са примери не само от други тоталитарни общества, като това на нацистка Германия, но се търсят и по-ранни прояви на пропагандната практика още през 17 век. В предишната си монография за цензурата Деян Статулов също демонстрира подобен подход като там подробно разглежда цензурата още в нейните проявления в Античността, при Християнството, Просвещението и т.н. В настоящия хабилитационен труд историческото проследяване не е така подробно, поради това, че пропагандните практики и механизми са по-ново явление, свързано с развитието на медиите и разпространението на информацията. Интересни и приноси са наблюденията на автора за функционирането на информацията в отворените и в затворените общества: „В затвореното общество се тиражира единствено разрешената информация, която се следи от специална институция за цензура. Това общество оцелява само защото вътре функционира само контролиран информационен поток. Носителите на неразрешена информация могат да бъдат подложени на репресии, ако не признаят авторитета на властите и техния контрол за разпространение. Затвореното общество има повече възможности за формиране на съзнанието на своите граждани, отколкото отвореното.“ (с. 29). Разбира се, Статулов си дава сметка, че идеалът на тоталитарните, затворени обществени системи за създаване на двуполюсен (черно-бял) модел е до голяма степен утопичен и винаги има възможност стройната пропагандна система да се пропука (както е показано по-късно в текста с казуса на филма „Дишай“).

Съществена част от анализа на механизмите на пропагандните практики е отделена на негативната пропаганда, на черната пропаганда или на фалшивите източници на информация. Въпреки уточнението на един от цитираните от Деян Статулов автори – Акоп Назаретян – че „понятието пропаганда не винаги се свързва с негатива конотация“ (с. 31), все пак основната цел на пропагандата остава активното манипулиране на масовото съзнание на обществото. „По този начин пропагандата в рамките на това изследване се разглежда като инфилтриране в обществото на определени идеи и възгледи, които масово влияят върху общественото съзнание и създават умишлено фалшива картина за света“ – пише Статулов на с. 34.

По отношение на технологията на пропагандните механизми Деян Статулов посочва някои от способите, които водят до успех: лекотата на разбирането на основните тези, простотата на посланията, които да не са обременени с подтекст, и не на последно място – емоционалното обвързване на зрителя с идеята, която му се внушава. Д-р Статулов отбелязва, че именно киното като средство за пропаганда е способно да упражнява изключително емоционално въздействие. Поради тази причина то е и във фокуса на интерес на комунистическата власт през периода на тоталитаризма.

Третата глава „Пропагандата в българското игрално кино“ разглежда процеса на институционализиране на пропагандата и нейното тотално проникване на различни нива – от масовите организации като ОФ например, през творчески и профсъюзни сдружения, партийни структури и др., подчинени на една цел – утвърждаването на идеологическата и политическа власт на комунистическата партия и нейния ръководител, както и на канонизираните правила на т. нар. социалистически реализъм. Представянето на основните институции, които осигуряват пропагандния комфорт на властта (СБФД, Разпространение на филми, Комитетът (Управление) на

кинематографията, Комитет (Министерство) на културата, Отдел „Агитация и пропаганда“ на ЦК на БКП), е базирано върху анализа на многочислени архивни документи. Тук също виждам един от съществените приложни приноси на хабилитационния труд – Деян Статулов работи с първични източници, открива нови, непубликувани досега документи, протоколи, писма и т.н. Именно тези оригинални документи придават достоверност на анализа и тук искам да подчертая изключителната прецизност и внимание, с които Статулов борави с тях, като ги съпоставя, сравнява, проследява промените на парадигмите на говоренето – например от използването на термина с маоистки привкус „културна революция“ до по-либералните изказвания на някои функционери на властта през 80-те години.

Четвъртата глава „Механизми на пропагандата. Методи и практики“ разглежда стратегиите, чрез които властта се опитва да прокара своите пропагандни внушения в обществото. Нейните методи са разнопосочни – от изпращането на български кинематографисти на обучение в СССР, през строго контролиране на репертоара на кината и установяване на доминираща квота за съветските филми, до репертоарно-постановъчните планове на студията, чрез които се осигуряват подходящи пропагандни тематични полета – например антифашистки филм, историко-патриотичен филм, творби, посветени на бригадирското движение или бурното строителство на социалистическия живот, та до жанровите хибриди като „Осмият“, „Черните ангели“ или „На всеки километър“, които имат за цел да привлекат нови поколения към антифашистката проблематика чрез използването на похватите на екшъна.

Приносен е анализът на цялостната стратегия на програмата „1300 години България“, замислена и частично реализирана от Людмила Живкова. Д-р Статулов успява да обхване в пълнота различни аспекти от това мащабно начинание – от манипулирането на историята с пропагандна цел, през опита

да се интернационализират творческите усилия на българските сценаристи и режисьори чрез привличането на чужди копродуценти и съавтори, до прецизните изчисления на бюджетите на поръчковите филмови продукции, които надхвърлят в пъти бюджетите на редовите филми. Тази подглава е интересна и с друго – със споменаването на замислените, но останали нереализирани продукции. Именно тяхното огромно количество дава представа за чудовищната амбициозност на целия проект „1300 години“ – начинание, което би било невъзможно извън централизираното властово финансиране и извън личността на Людмила Живкова като дъщеря на първия партиен и държавен ръководител на България. Субективни фактори и пропагандни канони се преплитат в интересна амалгама, която Деян Статулов е успял да разплете и да разкрие отделните ѝ съставки. В този контекст е естествено да се спомене и нереализираният проект на филм за Сергей Антонов, като тук Статулов отново демонстрира уменията си да представи архивите и старите писма по атрактивен начин.

Филмовата пропаганда и Възродителният процес са следващите теми на изследването, като основен акцент тук е поставен върху историята на създаването на филма „Време разделно“. Тук авторът, според мен, умишлено се придържа към строг и умерен тон, за да не наруши обективността на текста с проява на пристрастие към едната или другата гледна точка.

Петата глава „Извън пропагандата: филмът „Дишай“ и неговият политически контекст“ показва реалното използване на филмовия процес извън хватката на пропагандните и идеологически клишета във времето на Перестройката. Тук Деян Статулов изключително точно е уловил кое е значимото в този казус – не толкова естетическите или съдържателни послания на филма, колкото пробивът в това да се реализира нерегламентиран показ на филма, забранен от властта.

Вече посочих повечето от приносите на хабилитационния труд „(Пре)поръчани филми. Пропагандни практики в българското игрално кино (1944-1989)“ в областта на теоретичното дефиниране и анализа на методите и механизмите на пропагандните практики в киното. Искам още веднъж да подчертая, че публикуването на нови, непознати досега архивни източници, както и техният коментар, съставят ново и оригинално приносно качество на изследването.

Няма да се спирам подробно на представените статии и студии на гл.ас. д-р Деян Статулов за конкурса. Някои от тях представляват предварителна апробация за текста на хабилитационния труд и вече имат широка публичност и цитируемост. Те са и свидетелство за дългогодишния и траен интерес на автора към проблемите на цензурата и пропагандата. Тук ми се иска да обърна внимание на статията „Персоналните фондове в архив „Екранни изкуства“ в контекста на обществените филмови архиви в България: проблеми и възможности за опазването им“, с която Деян Статулов още веднъж доказва дълбокото си познание в областта на архивите.

Хабилитационният труд „(Пре)поръчани филми. Пропагандни практики в българското игрално кино (1944-1989)“ е задълбочено и оригинално изследване на Деян Статулов, което успява да заеме значимо място в българското кинознание. Ерудицията и познанията на автора както в теоретичен, така и в исторически план впечатляват и го нареждат сред утвърдените млади учени. Същевременно той е водещ и автор на популярни телевизионни предавания за кино, преподавател е в СУ „Климент Охридски“, активен участник е в проекти и научни конференции.

Личните ми впечатления от Деян Статулов са за компетентен и добронамерен колега, с когото е леко да се работи и на когото може да се разчита.

Заключение: Приносите и обемът на хабилитационния труд, както и задълбочеността и оригиналността на идеите в публикациите на гл. ас. д-р Деян Статулов ми дават основание да смятам, че той има всички качества да му бъде присъдена академичната длъжност „доцент“. Ще гласувам положително!

Проф. д-р Надежда Михайлова [Маринчевска]

9.10.2023